

Jacek Komuda, *Sztuka wojenna Kozaków Zaporoskich 1591-1638*, Warszawa 2023, ss. 335.

Temat wojskowości nowożytnej, szczególnie tej rodzimej, cieszy się w Polsce niemałym zainteresowaniem. Zajmuje się nim zarówno spore grono naukowców wydających publikacje poszerzające wiedzę o tym zagadnieniu, jak i odbiorców owe publikacje czytających. Szczególnie ciekawym w tym aspekcie zagadnieniem jest kwestia wojskowości Kozaczyzny Zaporoskiej, której to żołnierze występowali zarówno jako sojusznicy wojsk koronnych, jak i ich wrogowie. Na temat wojskowości kozackiej napisano do tej pory kilka dzieł, których autorami byli przede wszystkim historycy narodowości polskiej i ukraińskiej. Wśród autorów narodowości ukraińskiej wspomnieć można chociażby o Petro Sasie czy Wiktorze Brechunence. Nasza rodzima historiografia jest z kolei reprezentowana przez badaczy takich jak: Mirosław Nagielski, Marek Plewczyński, Władysław Serczyk czy też Tomasz Górski.

Większość wspomnianych autorów, szczególnie tych polskich, skupiała się głównie na poszczególnych kampaniach i bitwach wojen polsko-kozackich, bądź też armia kozacka stanowiła tam jedynie dodatek do opisanie armii koronnej. Całościowym opracowaniem problemu wojskowości kozackiej zdawały się być jedynie dwie książki autorstwa Władysława A. Serczyka – *Na dalekiej Ukrainie* oraz *Na płonącej Ukrainie*, obydwie wydane jeszcze w poprzednim wieku. Oprócz wyżej wspomnianych książek pojawiło się także opracowanie autorstwa Macieja Franza pt. *Wojskowość Kozaczyzny Zaporoskiej w XVI-XVII wieku. Geneza i charakter*, jednak nie spotkało się ono z pozytywnym przyjęciem w środowisku naukowym. Inny badacz dziejów Kozaczyzny Albert Borowiak w swojej recenzji¹ tego dzieła zarzuca Franzowi szereg błędów merytorycznych oraz braki w bibliografii. W zakończeniu owej recenzji przeczytać można m.in., że „Książka Macieja Franza nie spełnia oczekiwań”², oraz „Autor sam stwierdził, że na temat Kozaczyzny krąży wiele mitów. Niestety, nie tylko ich nie obalił, ale sam je tworzył”³. Z powyższego obrazu jasno wynika więc, że problem wojskowości kozackiej nie jest w polskiej historiografii zamknięty i wymaga opracowania monografii, której autor zmierzyłby się z usystematyzowaniem wiedzy w tej dziedzinie.

Nową propozycją syntezy dziejów wojskowości kozackiej jest książka *Sztuka wojenna Kozaków Zaporoskich 1591-1638* autorstwa Jacka Komudy. Autor jest osobą znaną, głównie ze swoich wcześniejszych książek, będących beletrystyką historyczną, bądź też historyczno-fantastyczną. Omawiana w tej recenzji książka jest pierwszą w dorobku autora pracą naukową, stanowiącą jego dawny, nieobroniony doktorat. Tytuł pracy dobrze oddaje jej zawartość.

¹ A. Borowiak, *Nowa książka o wojskowości kozackiej (w związku z pracą Macieja Franza, *Wojskowość Kozaczyzny Zaporoskiej w XVI-XVII wieku. Geneza i charakter*, Toruń 2002, „Przegląd Historyczny”, 95/2004, z. 2, s. 249-260.*

² Ibidem, s. 259.

³ Ibidem, s. 260.

Autor skupia się na sposobach prowadzenia walk różnych formacji kozackich w omawianym okresie. Daty krańcowe wyszczególnione w tytule książki także nie są przypadkowe. Obejmują one bowiem dużą część powstań kozackich na terenie Rzeczypospolitej, od powstania Kosińskiego w 1591 r. do powstania Ostranicy i Huni w 1638 r. Potem nastąpił na Ukrainie dłuższy, 10-letni pokój zakończony ostatecznie największym i najgłośniejszym powstaniem, na czele którego stanął Bohdan Chmielnicki. Dzieje jego powstania i sztuka wojenna Kozaków tego okresu nie są jednak tematem pracy Komudy, ponieważ to konkretne wydarzenie jest już w historiografii polskiej bardzo szczegółowo opisane, a wojskowość kozacka wraz z wybuchem tego powstania stanowczo się zmienia. Dlatego też autor postanowił zamknąć cezurę czasową swej pracy na ostatnim dużym powstaniu przed tym wywołanym przez Chmielnickiego, czyli na roku 1638.

Książka ma 335 stron i składa się ze wstępu, zakończenia i czterech rozdziałów. Pierwszy rozdział poświęcony jest piechocie kozackiej. Autor omawia w niej uzbrojenie używane przez mołojców do walki z przeciwnikami, szczególnie koncentrując się na broni palnej, która to stanowiła najważniejszy element wyposażenia zaczepnego wojsk kozackich ze względu na ich taktykę walki polegającą głównie na wymianie ogniowej z przeciwnikiem. Kolejno omówiona została organizacja oddziałów, działających zarówno w ramach rejestru, jak też Kozaków nieregularnych, prywatne oddziały magnaterii i obsady grodowe. Ostatnim zagadnieniem poruszonym w ramach pierwszego rozdziału jest taktyka walki stosowana przez Kozaków w polu.

Rozdział drugi poświęcony jest w całości kozackiemu taborowi. Zaczynając od historii walk taborowych na świecie, autor wskazuje, skąd Zaporozcy mogli czerpać wzory prowadzenia takich walk. Następnie prowadzone są rozważania na temat wozów używanych do utworzenia taboru, ich konstrukcji i przygotowania do walki. Autor przykłada też nieco uwagi do koni pociągowych używanych do ciągnięcia wozów oraz wyposażenia i liczby ciągniętych przez wojsko kolas. Bardzo dogłębnie zostały przeanalizowane szyki taborowe, zarówno wykorzystywane w marszu, jak i w obronie, a także sposoby przechodzenia z jednego szyku do drugiego czy też zmieniania liczby rzędów w szyku. Zrozumienie, w jaki sposób odbywały się takie zmiany, autor ułatwia poprzez zastosowanie prostych, acz dobrze przemyślanych i narysowanych schematów i planów. W dalszej części jest mowa o prowadzeniu ataków na tabor, zarówno na taki, gdzie załoga dała się zaskoczyć w marszu, jak i przygotowany do obrony. Wszystkie podane przez autora informacje znajdują oparcie w przekazach źródłowych.

Rozdział trzeci poświęcony jest problematyce kawalerii kozackiej i jej użyteczności. W tej części pracy zawarte są informacje nt. kozackich koni, stadnin, z których pochodziły, i ich hodowli. W dalszej części omówione zostały oporządzenie oraz broń wykorzystywana przez konnice, zarówno ta do walki wręcz, jak i palna, czy też neurobalistyczna jak łuki. Kolejno, podobnie jak w rozdziale pierwszym, autor porusza tematykę organizacji oddziałów, a następnie ich taktykę i użyteczność na polu bitwy.

Ostatni rozdział poświęcony został fortyfikacjom i artylerii kozackiej. W pierwszej części omawiane są Szcze, warowne obozy i grody. Na kilku kolejnych stronach opisuje autor kozackie sposoby obrony przed nacierającymi wojskami, jak również ataku podczas oblężeń. Na samym końcu opisowi zostały poddane artyleria oraz wszelkie maszyny używane w działaniach wojennych. W tekście umyślnie pominięto wątek działań wojennych flot kozackich, ponieważ jest to tematyka dość obszerna i dobrze opisana.

Książka Jacka Komudy spełnia wyznaczone sobie przez jej autora zadanie. Komudzie udało się stworzyć opracowanie w szczegółowy sposób opisujące podjęty przez niego temat. Praca oparta jest na obszernej bibliografii, zawierającej zarówno znaczną ilość źródeł z epoki, jak i dużą ilość opracowań. Korzysta on także ze swojego doświadczenia jako rekonstruktora historycznego oraz hodowcy koni. Opis przebiegu i wyników jego badań z zakresu archeologii eksperymentalnej poprowadził do obalenia kilku mitów z zakresu walki konnej, szczególnie w przypadku ataku konnicy na tabor. Układ książki jest przejrzysty i logiczny, a narracja dobrze i ciekawie poprowadzona. Dodatkowym atutem jest fakt, że książka została naprawdę pięknie wydana. Zdjęcia i ilustracje zawarte w pracy pomagają w lepszym zrozumieniu opisywanych wątków, a także stanowią świetne uzupełnienie do tekstu.

Niestety, omawiana książka nie jest wolna od mankamentów. W pracy widoczne są braki od strony metodologicznej. Brakuje indeksu osobowego, którego obecność mogłaby znacząco ułatwić pracę z tym tytułem. Niewystarczający jest również sposób opisu ilustracji. Nie ma przy nich informacji, skąd pochodzą. Brakuje także ich całościowego spisu, który powinien się znaleźć w pracy naukowej. Widoczne są także, pojedyncze co prawda, błędy w przypisach. Przykładowo, powołując się na opracowania, Komuda przywołuje ich autorów, skracając nazwisko zamiast imienia⁴. Niekiedy brakuje też części danych bibliograficznych, jak na przykład tytuł artykułu w czasopiśmie⁵, bądź redaktora pracy zbiorowej⁶. Jednak są to jedynie pojedyncze przypadki wymagające korekty.

Reasumując, książka autorstwa Jacka Komudy to pozycja godna polecenia zarówno dla zawodowych badaczy, jak i osób dopiero zagłębiających się w tematykę wojskowości Kozaków Zaporoskich, a nieliczne potknięcia metodologiczne nie przesłaniają wartości, którą niesie treść. Autor napisał książkę opartą na obszernej literaturze przedmiotu i podstawie źródłowej, kompleksowo opisującą wyznaczone tematem zagadnienie. Zdecydowanie pozycja ta jest udaną syntezą wojskowości kozackiej wyznaczonego okresu i wnosi niemałą wartość do stanu wiedzy na ten temat. Zniwelowanie wskazanych powyżej niedociągnięć, na przykład w kolejnym wydaniu książki, może jedynie ułatwić i uprzyjemnić korzystanie z już i tak wartego uwagi opracowania.

Rec. Hubert Juchimiuk

***Prognostication in the Medieval World. A Handbook*, edited by Matthias Heiduk, Klaus Herbers and Hans-Christian Lehner, in collaboration with Avriel Bar-Levav, Charles Burnett, Michael Grünbart and Petra G. Schmidl, t. 1-2, De Gruyter, Berlin–Boston 2021, ss. 1027; ISBN 978-3-11-050120-9.**

Człowiek od zawsze próbował zajrzeć za kurtynę oddzielającą teraźniejszość od przyszłości. W tym celu podejmował wysiłki zmierzające do uchylenia choćby rąbka skrywanej

⁴ Vide, J. Komuda, *Sztuka wojenna Kozaków Zaporoskich 1591-1638*, Warszawa 2023, s. 19, przyp. 42. Autor podaje tam błędny zapis: „Maciej F., *Wojskowość Kozaczyzny Zaporoskiej w XVI-XVII wieku*” zamiast „M. Franz, *Wojskowość Kozaczyzny Zaporoskiej w XVI-XVII wieku*”.

⁵ Vide, ibidem, s. 23, przyp. 62.

⁶ Vide, ibidem, s. 19, przyp. 43.